
НОВЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 314.18

С. В. Мельников, к.пед.н., доцент
Л. М. Данилюк, здобувач**СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
І МОДЕЛЬ ВІДРОДЖЕННЯ ПОЛІСЬКОГО СЕЛА**

У статті розглядається соціально-демографічна ситуація в Україні і її вплив на інноваційний розвиток АПК держави. Зміна моделі національної соціальної політики в умовах скорочення чисельності населення вимагає розглянути ці зміни у зв'язку із максимальною реалізацією освітнього потенціалу.

Ключові слова: демографія, соціальна політика, агропромисловий комплекс, сільське населення, освіта, якість освіти, кваліфікація, спеціаліст, молодь, діти-сироти.

С. В. Мельников, к.пед.н., доцент
Л. М. Данилюк, соискатель**СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ КРИЗИС УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА
И МОДЕЛЬ ВОЗРОЖДЕНИЯ ПОЛЕССКОГО СЕЛА**

В статье рассматривается социально-демографическая ситуация в Украине, которая негативно влияет на инновационное развитие АПК страны. Смена модели национальной социальной политики в условиях сокращения численности населения требует рассматривать эти изменения в связи с максимальной реализацией образовательного потенциала.

Ключевые слова: демография, социальная политика, агропромышленный комплекс, сельское население, образование, качество образования, квалификация, специалист, молодежь, дети-сироты.

S. Melnykov, L. Danylyuk**SOCIO-DEMOGRAPHIC CRISIS OF UKRAINIAN SOCIETY AND REVIVAL
MODEL OF POLESYAN RURAL AREA**

The article deals with the socio-demographic situation in Ukraine that negatively influences on the innovative development of agro-industrial complex of the country. The reform of national social policy model in the conditions of population decrease requires to consider these changes in connection with the most effective realization of educational potential.

Key words: demography, social policy, agro-industrial complex, agricultural population, education, quality of education, qualification, specialist, youth, orphans.

Постановка проблеми. Світовий досвід свідчить про те, що період радикальних трансформації суспільних відносин і перехід до нових форм життєдіяльності супроводжується змінами в демографічній ситуації.

Сучасний демографічний розвиток України практично всі дослідники розцінюють як критичний. Це зумовлено загостренням всіх демографічних процесів: швидким зниженням народжуваності, скороченням числа шлюбів і

НОВЕ СУСПІЛЬСТВО

збільшенням числа розлучень; зменшенням середньої тривалості життя; різким зростанням смертності, особливо чоловіків працездатного віку, збереження відносно високої смертності немовлят; посилення міграції, яка, окрім всього, призводить до «відпливу умів». І як апогей – абсолютне скорочення населення і погіршення його якісних характеристик. В Україні на всі ці зміни накладається несприятлива демографічна історія, яка деформувала віковий склад і чисельність населення, порушила механізм його стабільного відтворення. Це і є причиною значних складностей демографічного руху в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень. З 1991 р. в Україні смертність почала перевищувати народжуваність, що зумовило довготривалий процес природного зменшення чисельності населення. Протягом останнього тисячоліття чисельність постійного населення України скоротилось більше ніж на 5,4 млн. чоловік і сьогодні складає 46,4 млн. чоловік. Тенденція до погіршення демографічних показників зберігається.

Особливо гострою є соціально-демографічна проблема на селі.

Соціально-економічне створення матеріальної бази соціальної сфери як основи політики всебічного відродження села, в тому числі і забезпечення сільськогосподарського виробництва кадрами відповідного віку і професійного рівня, незважаючи на існування нормативно-правової бази так і не стали у нас пріоритетними.

Мета дослідження: оцінити стан детермінант демографічного розвитку та вікової структури населення, а саме – народжуваності, смертності та еміграції поліського регіону, пов'язати їх із освітою, її якістю і доступністю.

Основні результати дослідження. Сьогодні із зайнятого населення сіл 58% працює в сільськогосподарському виробництві, 18% - в соціальній сфері села, решта – в інших галузях народного господарства, переважно у містах. Сільська поселенська мережа розташована по всій території держави, де постійно проживає понад третина загальної кількості населення країни [1].

Працездатна частина сільського населення становить 8,3 млн. осіб, або 54,1%. З них працююча категорія працездатного населення у сільському господарстві дорівнює 3,8 млн. осіб, тобто 45,6%. Із числа зайнятих 40,2% працювало за межами свого населеного пункту, а 71% - у містах і селищах міського типу. Таким чином, безпосередньо у сільгоспвиробництві зайнято не більше 2,3 млн. жителів села працездатного віку. Інші сільські мешканці працездатного віку, чисельністю близько 2,9 млн. осіб не працюють.

Похилий вік і низький професійний рівень зайнятих у сільськогосподарському виробництві є гальмом на шляху реформування. В економічно розвинутих країнах кожний працюючий в сільськогосподарському виробництві володіє 5-6 професіями чи спеціальностями, а в Україні одну додаткову спеціальність має лише 60% працюючих в АПК.

Ключові галузі сільськогосподарського виробництва не мають необхідних за віком і освітою кадрів. Фактичний стан кадрового потенціалу села без залучення молодих, перспективних, грамотних працівників стримує реформування і розвиток АПК.

В Україні демографічна база для нормального відтворення сільського населення вкрай деформована, і проблеми її відтворення – це, перш за все, проблеми нормалізації статевікового складу. Частка населення, що старше працездатного віку, в селах за станом на 1 січня 2007 р. становила 27,2%,

---

НОВЕ СУСПІЛЬСТВО

молодше за працездатний вік – 17,9%, працездатного – 54,9 %. В Чернігівській області – 28,2 %, 14,1 %, 57,1 % відповідно[4].

На кожну 1000 працездатного сільського населення припадає 1045 непрацездатних, що в півтора рази перевищує аналогічний показник у містах. Перевищення навантаження працездатних непрацездатними в селах порівняно з містом є досить показовим структурним демографічним фактором, що впливає на формування рівнів життя в селах і містах.

Демографічна ситуація в селах значно ускладнюється високим рівнем смертності населення. Якщо в 1989-1991 рр. в Україні спостерігалась тенденція деякого спаду темпів скорочення чисельності сільського населення, а в 1992 р. вона ще й дещо зросла (на 13,4 тис. чол.), то в наступні роки чисельність сільських жителів знову почала зменшуватись. На 1 січня 2007 р. у сільській місцевості проживало 14943,94 тис. чол., або на 109,4 тис. менше, ніж на 1 січня 2006 р. Основним фактором є природне скорочення – перевищення смертності над народжуваністю сягає 156 тис. осіб на рік. Протягом останніх п'яти років кількість померлих перевищувала кількість народжених майже у 90 % сіл, а в 11 % за цей час не народилось жодної дитини.

Дестабілізуючим фактором, який зумовлює скорочення чисельності населення України і має негативний вплив на зміну його структури є міграційні процеси. Різких змін у величині відтоку населення із міст України в села не відбувається. Хоч в останні роки міграція із села в місто дещо скоротилася, але почались не менш небезпечні прояви – міграція за кордон, що веде ще до більш інтенсивного «вимивання» з сільської місцевості найактивніших молодих людей, різко погіршуючи і без того складну демографічну ситуацію. Протягом декількох останніх років кількість сільських мешканців, що працюють за кордоном, збільшилась на 54 тис. осіб, або в 2,5 рази і становила на початок 2006 р. 92,3 тис. осіб. Фактично ж ця цифра в декілька разів більше. В структурі тих, хто виїздить із села за кордон, особи працездатного віку складають більше 90%, а співвідношення між чоловіками і жінками становлять 52 і 48 %, що суттєво впливає на майбутній стан природного відтворення населення.

В Україні як міграція, так і природне скорочення населення суттєво впливають на руйнування сільської поселенської мережі. Нині загроза повного обезлюднення тяжіє над кожним четвертим селом. Найбільше таких сіл у Сумській, Чернігівській, Харківській, Полтавській, Черкаській, Кіровоградській, Житомирській областях. Для цих областей є характерним те, що майже половина сіл – це такі, в структурі населення яких від 70 до 100 % становлять пенсіонери. Нині вже більше 118 сільських районів – зони демографічної кризи, де відтворення сільського населення без відповідної допомоги з боку держави неможливе. Найбільше таких районів у Чернігівській (21), Полтавській (17), Сумській (17), Харківській (16) областях [3].

Нагальним питанням для України залишаються зростаючі темпи знелюднення сіл, що зумовлено відсутністю якісних зрушень у розв'язанні там соціальних проблем.

Прикро констатувати, але на початку XXI століття в Україні 60 % сільських населених пунктів не мають доріг із твердим покриттям, 82 % - водогонів, 98 % - каналізації. Більше 12 тис. сіл (понад 0,8 млн. осіб) користуються привозною водою. Лише 1,6 % будинків мають центральне опалення, 19 % - газопроводи, 56 % - медичні заклади, 53 % - школи; 600 населених пунктів без телефонного зв'язку. У середньому на п'ять сільських поселень, або на

НОВЕ СУСПІЛЬСТВО

2600 жителів, припадає 1 об'єкт служби побуту, в більш як 10 тис. сіл відсутні зупинки громадського транспорту.

В сільських населених пунктах на початок 2007 р. нараховувалось 6259,8 тис. житлових будинків на 6550 тис. квартир загальною площею 349,7 млн.м². Майже 25 % житлового фонду на селі збудовано ще в довоєнні часи, а ще 50 % - до 1970 р. Згідно з даними обстежень близько половини будинків старі або в аварійному стані; 93 % житлового фонду знаходяться в особистій власності громадян. На одного сільського жителя припадає 21 кв.м. загальної площі, а в третині житлових будинків проживають неповні сім'ї. Це в основному пенсіонери.

Збереження негативної демографічної тенденції на Україні потребує від уряду серйозного обґрунтування та послідовного втілення ефективної соціальної політики.

Мета національної соціальної політики за умов зменшення населення полягає у поєднанні демографічних чинників стосовно людського капіталу.

Люди є багатством нації. Але не тільки кількість людей має значення: їхні вміння, рівень освіти, можливості та здоров'я також надзвичайно важливі. Поєднання усіх зазначених аспектів можна назвати базою людських ресурсів, або людським капіталом. Оця зміна моделі – із зосередження лише на кількості населення до реалізації збалансованого розвитку населення згідно із віком та статтю, а також із розвитком його здібностей і вмінь не є легкою.

Баланс населення як модель політики також розглядає людський капітал та його розподіл за віком і статтю. Це не означає, що три детермінанти демографічного розвитку та вікової структури населення, а саме – народжуваність, смертність та еміграція – не мають значення. Вони продовжують бути основними складниками змін, але їх необхідно розглядати у зв'язку із освітою, тому проблеми освіти, забезпечення її якості і доступності, максимально ефективною реалізації освітнього потенціалу молоді є однією із основних в Україні [2].

Ефективна реалізація освітнього потенціалу молодих людей залежить від багатьох чинників, головними із яких можна назвати: наявність суспільного запиту на якісну освіту (який у кінцевому рахунку визначається попитом національної економіки на висококваліфікованих працівників), державної політики у сфері освіти, наявності мережі освітніх закладів, якість освітніх послуг і доступність якісної освіти для всіх верств населення незалежно від місця проживання та матеріального стану.

В Україні, на жаль, існує значний розрив між національною системою освіти і потребами ринку праці. Основні причини цього явища лежать поза сферою власної освіти і зумовлена тією економічною моделлю, яка сформувалася сьогодні в державі. Діюча економічна модель хоч і декларує перехід національної економіки до інноваційної моделі розвитку, фактично базується на низько технологічних укладах і дешевій робочій силі. Це тягне за собою два наслідки: по-перше, низький попит національної економіки на висококваліфікованих фахівців, по-друге, неадекватну винагороду за висококваліфіковану працю (за невеликим винятком), що у свою чергу зумовлює зниження її соціального престижу та відповідно створює ризики зниження як запиту молоді на якісну освіту, так і якості самої освіти. Названа економічна модель спричиняє також неадекватність освітніх уподобань молоді у тому сенсі, що такі уподобання визначаються не реальними потребами ринку, а міркуваннями соціального характеру (насамперед – максимальне віддалення терміну виходу на ринок праці) та орієнтацію на рейтинг професій, сформований,

---

НОВЕ СУСПІЛЬСТВО

скоріше, суспільною думкою, а не реальним прогнозуванням розвитку ринку праці країни. Результати соціологічних досліджень свідчать про те, що найбільш перспективними на ринку праці українці, в т.ч. молодь, вважають перш за все юридичну і економічну освіту. Такі уявлення підтверджуються об'ємами прийому на відповідні спеціальності в вищі навчальні заклади України: щорічно об'єми прийому на спеціальності «Економіка та підприємництво» та «Право» складають більш чверті від загальної кількості прийнятих на початковий та заключний цикли навчання. Попит на фахівців на ринку праці є першим і визначним критерієм ефективності діяльності вищої освіти загалом і конкретно вищого навчального закладу.

Вища школа сьогодні обережно торкається питань працевлаштування. Переважає стратегічна позиція щодо розширення доступу до освіти, надання її якомога більшій кількості українців. Але при цьому виникають певні проблеми із ринком праці[2].

Світова практика визначила два підходи до вирішення цієї проблеми.

Перший – не враховуючи конкретні потреби ринку праці давати фундаментальну освіту, профіль якої відповідає бажанням вступників. Але паралельно, разом із роботодавцями, створювати інституції додаткової професійної освіти для швидкої адаптації до конкретного місця роботи. На жаль, самі роботодавці, не виказують зацікавленості у співпраці.

Другий підхід – це реалізація програм, які відрізняються за співвідношенням обсягів теоретичної, фундаментальної, хоч і профільної підготовки, з одного боку та практичної, професійної підготовки під конкретний вид діяльності – з іншого.

Проблема працевлаштування тісно пов'язана із структурою і об'ємами підготовки спеціалістів з вищою освітою і безпосередньо стосується системи освіти.

Для розв'язання проблеми необхідні радикальні мотиваційні заходи. На даному етапі традиційні відношення навчального закладу і замовника (потенційного роботодавця) вже не спрацьовують. Вони повинні набути характеру безперервності, скласти ланцюг: цільовий прийом або орієнтація студента на місце роботи уже на перших курсах - практика по спеціальності – працевлаштування. Розуміння студентом необхідності формування власної професійної конкурентоспроможності обов'язково відпрацьовувати ще на стадії прийому молоді на навчання.

Кожний навчальний заклад повинен функціонувати у режимі: економічність – ефективність – результативність.

Висновки. Для забезпечення освіти належної якості, соціальної реабілітації, інтеграції в суспільство дітей-сиріт, дітей із малозабезпечених родин, з урахуванням їх індивідуальних здібностей, інтересів і можливостей фахівці кафедри економіки сільського господарства та аграрного менеджменту, кафедри соціальної роботи Чернігівського державного інституту економіки і управління розробили маркетингову стратегію просування на ринку освітніх послуг, ринку праці через відродження села завдяки системі підтримки дітей-сиріт і дітей із малозабезпечених родин. Маркетингова стратегія лягла в основу освітнього проекту, затвердженого Вченою радою аграрного факультету ЧДІЕУ «Розробка моделі подальшого розвитку економіки сільського господарства через сис-

---

НОВЕ СУСПІЛЬСТВО

тему виходу із соціально-демографічної кризи сільського населення за рахунок адаптації дітей-сиріт – вихідців із села і дітей із малозабезпечених сільських родин до життя в сучасних економічних умовах».

Складові проекту:

1. Профорієнтаційна робота із дітьми-сиротами – вихідцями із села і дітей із малозабезпечених сільських родин, випускниками шкіл-інтернатів, ПТУ, технікумів, коледжів.

2. Організація консультацій і додаткових занять для даного контингенту з метою їх успішного проходження незалежного державного тестування з дисциплін: біологія, хімія, українська мова та література, математика, іноземна мова.

3. Надання повного соціального пакету студентам аграрного факультету ЧДІЕУ студентам із визначених соціальних груп.

4. Починаючи з 1 курсу, після завершення поточного навчального року – проходження відповідної практики в передових агроформуваннях за кордоном з метою набути досвіду в конкретній галузі сільського господарства і одержання достойної оплати своєї праці.

5. По закінченні навчання у ВНЗ, успішному стажуванні за кордоном за спеціальною системою, розробленою Київським молодіжним центром працевлаштування - одержання сертифікату міжнародного зразку.

6. За допомогою Чернігівської обласної державної адміністрації – гарантоване працевлаштування в сільській місцевості, яка потребує молодих, висококваліфікованих фахівців за визначеним аграрним спрямуванням.

7. Забезпечення моніторингу проекту і зворотного зв'язку: випускник ↔ ВНЗ.

Державні структури: управління освіти і науки України по Чернігівській області, служба у справах дітей при Чернігівській обласній державній адміністрації, головне управління агропромислового розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації підтримали проект і всіляко сприяють його реалізації.

Література

1. Кравченко М. І. Кластерний принцип соціально-економічних відносин у підвищенні рівня життя сільського населення / М. І. Кравченко // Економіка АПК. - 2008. - № 2.

2. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / Василь Григорович Кремень. - К.: Грамота, 2005. – 448 с.

3. Савченко В.Ф. Стратегічні напрями економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі. / Володимир Федорович Савченко. – Чернігів: КП «Чернігівські обереги», 2008. – 213 с.

4. Населення Чернігівської області, 2008 рік // Статистичний щорічник. - Чернігів, 2008. – 210 с.

Надійшла 23.12.2010 р.